

СУРЯДНІ СПОЛУЧНИКИ ЯК ВИРАЗНИКИ ПРИЄДНУВАЛЬНИХ СЕМАНТИКО- СИНТАКСИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ

У статті досліджено тенденції використання деяких сурядних єд-нальних і протиставних сполучників як засобів вираження приєднувальних семантико-синтаксичних відношень. Визначено типові позиції їхнього вживання в художньому стилі. В результаті дослідження було виявлено, що приєднувальні конструкції з сурядними сполучниками єднальної та протиставної семантики дедалі активніше використовують у сучасних художніх текстах для підсилення мовної експресії.

Ключові слова: приєднувальна конструкція, повне приєднувальне речення, неповне приєднувальне речення, сурядні сполучники, основне речення.

В статье исследованы тенденции использования некоторых сочинительных связующих и противительных союзов как средств выражения присоединительных семантико-синтаксических отношений. Определены типичные позиции их употребления в художественном стиле. В результате исследования было выявлено, что присоединительные конструкции с сочинительными союзами связующей и противопоставленной семантики все активнее используют в современных художественных текстах для усиления языковой экспрессии.

Ключевые слова: присоединительная конструкция, полное присоединительное предложение, неполное присоединительное предложение, сочинительные союзы, основное предложение.

The using of the additional coordinating conjunctions for correlation on the basis of semantic and grammar independence of the principal clause and the subordinate constructions is studied in the article. The structural aspect of the additional sentences is ascertained. The study found that construction of connecting coordinated conjunctions and unifying contending semantics are increasingly used in modern art texts to enhance linguistic expression.

Key words: additional construction, complete additional sentence, incomplete additional sentence, additional coordinating conjunctions, principal clause.

У сучасному українському мовознавстві залишається проблема виокремлення та покваліфікування приєднувальних конструкцій. У лінгвістичній літературі наголошують на відсутності формальних критеріїв розмежування явищ парцеляції і приєднування, що призводить до отождоження цих понять. Тривалі дискусії навколо природи приєднувальних структур викликали певні розбіжності в їхній синтаксичній характеристиці.

У лінгвістиці паралельно використовують два терміни — “приєднувальна конструкція” і “парцельована конструкція” [1]. Одні мовознавці будь-яке розчленування синтаксичної структури трактують як “парцельовану конструкцію” [1], інші такі речення за традицією називають приєднувальними, а парцеляцію як явище експресивного синтаксису отождожують або розглядають у межах приєднування [2: 400].

В україністиці запанували два різні підходи до витлумачення цього явища мови:

1. Приєднування вважають особливим різновидом синтаксичного зв'язку, коли дві синтаксичні одиниці співвідносяться на основі семантико-граматичної незалежності опорного речення та смислового і граматичного тяжіння до нього приєднувальної конструкції [3].

2. Приєднування — це “семантико-граматична категорія, що має власну семантику (значення додаткового повідомлення) і власну граматичну форму вираження цієї семантики (спеціальні сполучники, сполучні слова)” [4: 120].

Підтримуючи погляди Городенської К. Г., Загнітка А. П., Івкової Н. М., Богатько В. В., Конюхової Л. І. та ін. українських лінгвістів, вважаємо, що приєднувальна структура уточнює, конкретизує, деталізує чи означає один або декілька елементів основного речення.

Реалізація семантико-синтаксичного приєднувального зв'язку здійснюється за допомогою власне приєднувальних сполучників, виокремлення яких пов'язане з розрізненням шести типів семантико-синтаксичних відношень, які передають сурядні сполучники [4, с. 3–4]. Засобами вираження приєднувальних семантико-синтаксичних відношень можуть виступати і сурядні сполучники єднальної та протиставної семантики. Для сполучників **і (й), та, але, а, проте, зате, однак** приєднувальні семантико-синтаксичні відношення є транспозиційними.

Мета статті — з'ясувати тенденції використання деяких єднальних і протиставних сполучників як засобів зв'язку приєднувальної конструкції з основним реченням у сучасних художніх текстах.

Сурядні сполучники єднальної та протиставної семантики в межах приєднувальної структури виконують текстотвірну функцію. Приєднувальне речення має відносно самостійний зміст, але виникає як додаткове повідомлення, яке сполучники не поєднують в одне ціле, а приєднують до попереднього [5, с. 23]. Вони різні за своєю функціональною спроможністю.

Найактивніше початковим елементом сурядної частини у функції приєднування виступають єднальні сполучники **і (й)** та протиставний **але**. Приєднувальна конструкція, що виникає, окреслює додаткові умови перебігу дії та структурно необов'язкова в реченневому утворенні. Здебільшого це неповне з формально-граматичного боку речення атрибутивної, адвербіальної та об'єктної семантики.

Непредикатний характер атрибутивної синтаксеми зумовлює її факультативність у реченнєвій структурі. Виокремлення її в самостійний фрагмент нашаровує додаткову інформацію про окремі елементи основного речення. Наприклад: *“Фарби готувала з бузини, калини, буряка. Але яксраві!”* (С. Єрмоленко).

Менш активно виявляються неповні приєднувальні речення адвербіальної семантики. Наприклад: *“Виразала щирю-щирісіньку втіху. І весело”* (Є. Гуцало).

Неповні приєднувальні конструкції об'єктної семантики трапляються зрідка, оскільки додаток, керований дієслівними словоформами виленовується в окремий самостійний інтонаційно-смысловий відрізок мовлення досить обмежено. І здебільшого як парцелят. Але трапляються і приєднувальні неповні структури об'єктної семантики. Наприклад: *“Там просто зарисовка, блиц-фото. Але не робота!”* (Л. Танюк).

У сучасних художніх текстах набули активнішого вжитку, на відміну від попередніх періодів, повні приєднувальні конструкції зі сполучниками **і (й)**, **але**. Граматичний зв'язок між основним реченням та повною приєднувальною структурою досить слабкий, адже приєднувальна конструкція з формально-граматичного боку є окремим завершеним висловленням.

Дедалі розширюють свій функціональний діапазон і повні приєднувальні структури зі сполучником **але**. Наприклад: *“Вона не знає, чи*

істиме те, що зроби́ть. Але це не має жодного значення". Виникнення ж складних приєднувальних конструкцій пов'язуємо з виникненням додаткового комунікативного завдання, психологічними особливостями процесу утворення думки та авторськими особливостями письма. Такі приєднувальні речення виникають під час мовлення і залежать від основного речення за змістом і граматично.

З-поміж складнопідрядних та складносурядних приєднувальних структур спостерігаємо тенденцію до надання переваги складнопідрядним приєднувальним реченням. Підрядні компоненти таких конструкцій детермінантного або прислівного характеру і перебувають у постпозиції щодо основної для них частини. Наприклад: *"Може прийде́ть мене найма́ти до кошіння на той тиждень. Але не з понеділка, бо понеділок тяжкий день"* (М. Матіос).

Приєднувальні складносурядні структури вирізняються дещо узуснішим вживанням, ніж приєднувальні складнопідрядні. Наприклад: *"Я би, знаєш, я би собі на плечі колись хотів — таку, знаєш, хортячу морду, агресивну таку. Але не зарез, а колись у майбутньому"* (Л. Дереш).

Окрему позицію займають приєднувальні конструкції питально-го та окличного характеру зі сполучниками **але** та **і (й)**. Такі речення сприяють ще більшій експресивізації висловлювання, відображають певну ділянку дійсності в реченні або з'ясовують якийсь істотний момент відповідної ділянки дійсності. Найактивніше використовують приєднувальні структури питально-риторичного та власне питально-го характеру. Наприклад: *"Правда, з їхньої ферми при Довгополові нікого ще не судили й не забирали на езекуцію "пальці в двері". Але хіба за тим довго?"* (М. Матіос); *"...думав я про це... І до чого ж додумався?!"* (І. Роздобудько). Іноді приєднувальні структури передають емоційно-почуттєвий стан мовця. Наприклад: *"Вона все те чула і все розуміла. Але як їй сказати, що вона невинна?!"* (М. Матіос).

У сучасних художніх текстах трапляються і обірвані приєднувальні конструкції зі сполучниками **але** та **і (й)**. Такі речення можемо поділити на дві групи:

- 1) приєднувальні конструкції з постпозицією обірваності;
- 2) приєднувані конструкції з інтерпозицією обірваності.

Більш численна перша група речень. Приєднувальні структури з кінцевою обірваністю вирізняються різноманітними формами та

способами структурної організації. Відсутніми в них можуть бути будь-які компоненти (члени речення, більша частина синтаксичної конструкції, а подекуди і ціла предикативна частина). Наприклад: *“Я тобі скажу, дочко, що наші свати тому й собі домовини так само зробили. Але вони їм скоріше прислужилися, як нам із твоїм дідом...”* (М. Матіос).

Друга група приєднувальних конструкцій менш численна. Структурна організація цих речень одноманітна (відсутні переважно окремі члени речення, зрідка предикативна частина). Наприклад: *“Лірично-му героєві видався світ тісним. Але до тих пір, поки не зустрів людину... без стон”* (Хрестоматія 11 кл., ч. 2).

Характерною рисою приєднувальних речень зі сполучниками **і (й), але** в сучасних художніх текстах є дедалі активніше ускладнення їхньої структури за допомогою вставних і вставлених конструкцій. Наприклад: *“...бо мені вважається потрібним зв'язати два поняття колективу і індивідуума. І зв'язати в понятті творчості (хоч і індивідуальної)”* (Ю. Меженко).

Вставні конструкції додають приєднувальній структурі ще більшої експресії, адже крім додаткового повідомлення, уточнення до основного речення виражено ще й авторське ставлення до висловленої думки. Вставлені ж компоненти привносять у приєднання авторське доповнення, відображають бажання автора надати повну інформацію. Вони не тільки поширюють приєднувальне речення, а й надають йому змістової насиченості.

Сурядні сполучники **і (й), але**, приєднуючи додаткове повідомлення до основного, дедалі ширше використовуються в сучасних художніх текстах. Проте вони неоднакові за своїми функціональними можливостями. Так, сполучник **і (й)** активно приєднує неповні прості речення атрибутивної, адвербіальної та дещо рідше об'єктної семантики до основного. Тимчасом як сполучник **але** виявляє тенденцію до приєднання складних синтаксичних утворень із різного виду ускладненнями. Цю особливість пояснюємо тим, що в сучасних художніх текстах сполучник **і** дещо звузив сферу свого вживання (через повернення до функціональної зони сполучника **та**). Передусім він поєднує однорідні члени речення. Сполучник **але**, виражаючи протиставний відтінок значення, слугує засобом інтегративного зв'язку між реченнями. Приєднуючи додаткове повідомлення до основного,

цей сполучник протиставляє одну думку іншій, пояснюючи і обґрунтовуючи її.

Сурядний сполучник **а**, виступаючи виразником приєднувальних семантико-синтаксичних відношень, вирізняється звученістю щодо сфери свого використання. Він слугує для послідовного переходу від однієї думки до іншої, сприяє встановленню зв'язків між явищами в реченні. Приєднувальні конструкції зі сполучником **а** вносять у речення відтінок зіставлення. Такі приєднувальні конструкції вирізняються інтонаційною завершеністю. За граматичною будовою це переважно прості речення, хоч у сучасних художніх текстах стали траплятися і складні приєднувальні структури зі сполучником **а**. Найпослідовніше, як і в попередні періоди, використовують повні приєднувальні речення зі сполучником **а**, що виражають додаткову інформацію. Наприклад: “... *приїхала конем до Кочана помагати. А сина вона лишила на господарці*” (М. Матіос). Ширшого вжитку в сучасних художніх текстах набули і неповні приєднувальні речення зі сполучником **а**, які можуть виражати додаткову інформацію, пояснення, оцінку, результат, висновок, послідовність дій. Наприклад: “... *ніхто на них пальцем не показує. А вони ж при своєму розумі*” (М. Матіос); “*Він був конем і дивився на своє розкішне лискуче тіло. А тоді побіг*” (В. Шевчук).

Яскраво виокремлюються структури, в яких сполучник **а**, виражаючи приєднувальні семантико-синтаксичні відношення, приєднує предикативну частину до однієї або кількох попередніх, завершаючи послідовний виклад думок, сурядним зв'язком. Наприклад: “*Я — історик, а історики знають багато...*” (П. Загребельний).

Приєднувальні конструкції зі сполучником **а** вирізняються з-поміж інших певними структурними особливостями, а саме зазвичай повторюються слова з попереднього висловлювання, або вживаються слова близькі за значенням до попереднього речення. Приєднувальна конструкція містить додаткову інформацію щодо цих слів. Наприклад: “*Він мав неймовірно гострий профіль... А такі профілі мають великий вплив на добу*” (І. Драч); “*Пішла до річки на міст... топиться. А на мосту згадала, що дід поїхав по вунків*” (Ю. Мушкетик).

З-поміж трьох приєднувальних сурядних сполучників — **проте**, **зате**, **однак** — найпослідовніше використовують у приєднувальних структурах сполучники **проте**, **зате**.

Менш активно сполучник **зате** приєднує повні синтаксичні конструкції, що містять додаткову інформацію, до основного речення. Наприклад: “...документалістика документалістикою. *Зате це була справжня “чиста” літературна робота*”.

Сполучник **однак** виявляє тенденцію до обмеженішого вживання. Городенська К. Г. пояснює це тим, що “сполучник **однак** намагається дистанціюватися від спільнозвучного сполучника російської мови **однако**”. Проте приєднувальні конструкції зі сполучником **однак** трапляються в газетних текстах, виражаючи додаткову атрибутивну, об’єктну чи адвербіальну семантику.

За останнє десятиліття в українській граматиці розширився функціональний діапазон єднального сполучника **та**. Виступаючи виразником приєднувальних семантико-синтаксичних відношень, трапляється в текстах художнього стилю, поєднуючи неповне приєднувальне речення, що виражає додаткову атрибутивну, об’єктну, адвербіальну семантику, з основним. Наприклад: “*І Панько постарався: за місяць появилось на світ пальтечко. Та гарне... ще й на ваті*” (А. Дімаров).

Отже, приєднувальні конструкції з сурядними сполучниками єднальної та протиставної семантики дедалі активніше використовують у сучасних художніх текстах для підсилення мовної експресії. Це завершені за змістом і граматично висловлювання. У прямій мові такі структури яскраво демонструють процес реченневого членування. В авторському коментарі вони покликані для створення певної динамічності висловлювання.

Сурядні сполучники єднальної та протиставної семантики виконують функції приєднання до основного повідомлення. Найактивніше, як і в попередні періоди, приєднувальний зв’язок здійснюється за допомогою єднального сполучника **і (й)** та протиставного **але**. Дещо вужчого функціонального діапазону набув сполучник **а**, приєднуючи додаткове повідомлення до основного. Для решти сурядних сполучників позиція приєднувального засобу певного додаткового повідомлення потенційно можлива, проте, як засвідчує практика, використання їх трапляється зрідка.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Богатько В. В. Явища еліпсису в слові сучасної української публіцистики : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Богатько В. В.; Вінницький держ. педагогічний ун-т ім. Михайла Коцюбинського. — Вінниця, 2005. — 175 с.; Белошапкова В. А. Сложное предложение в современном русском языке (некоторые вопросы теории) / Белошапкова В. А.. — М. : Просвещение, 1967. — 160 с.
2. Крючков С. Е. О присоединительных связях в современном русском языке / Крючков С. Е. // Вопросы синтаксиса современного русского языка. — М., 1950. — С. 400.
3. Жайворонок В. В. Приєднувальні сполучники у структурі складного речення / Жайворонок В. В. // Мовознавство. — 1975. — № 5. — С. 67–74.
4. Городенська К. Г. Граматичний словник української мови : Сполучники / Городенська К. Г. — Херсон : Видавництво ХДУ, 2007. — 340 с.
5. Ванников Ю. В. Синтаксис речи и синтаксические особенности русской речи / Ванников Ю. В.. — М. : Русский язык, 1979. — 296 с.
6. Ляпидевская Н. С. О некоторых структурах экспрессивного синтаксиса в публицистическом тексте / Ляпидевская Н. С. // Русский язык для студентов-иностранцев : сб. методических статей. — М., 1979. — С. 137.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2016 р.